

УДК 329.73(477.83)“1990”

DOI 10.69550/3041-1467.7.333099

Роман ЛЕВИК

аспірант кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (roman.levyk@lnu.edu.ua)

ORCID: 0009-0006-2542-9980

Roman LEVYK

Postgraduate Student of the Mykhaylo Hrushevskiy Department of Contemporary History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Street, Lviv, Ukraine, postal code 79000 (roman.levyk@lnu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Левик, Р. (2025). Діяльність Народного руху України на Львівщині у 1990 р. (за матеріалами Державного архіву Івано-Франківської області). *Axis Europae, Special issue*, 7, 71–95. doi: 10.69550/3041-1467.7.333099

Bibliographic Description of the Article: Levyk, R. (2025). Dіialnist Narodnoho rukhu Ukrainy na Lvivshchyni u 1990 r. (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Ivano-Frankivskoi oblasti) [Activities of the People's Movement of Ukraine in the Lviv region in 1990 (based on materials from the State Archives of Ivano-Frankivsk region)]. *Axis Europae*, 7, 71–95. doi: 10.69550/3041-1467.7.333099 [in Ukrainian].

**ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ НА ЛЬВІВЩИНІ У 1990 р.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДАІФО)**

Анотація. Мета дослідження – використовуючи матеріали Державного архіву Івано-Франківської області, розкрити особливості участі Народного руху України у суспільно-політичних процесах на Львівщині 1990 р. **Методологія дослідження** базується на принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі раніше невідомих джерел з Державного архіву Івано-Франківської області реконструйовано діяльність Народного Руху України у 1990 р. **Висновки.** Отже, на основі виявлених і збережених документів радянських партійних органів вдалося реконструювати особливості участі Народного руху України у суспільно-політичних процесах на Львівщині у 1990 р. Доведено, що спеціальних праць, присвячених цій проблематиці, нема. Натомість нововіднайдені документи радянських партійних органів дають змогу розширити наявну інформацію про діяльність НРУ загалом в Україні та Львівщині зокрема. Встановлено, що партійні структури ретельно відстежували діяльність політичних організацій (Спілка незалежної української молоді, Українська гельсінська спілка, Українська республіканська партія, Українська національна партія, Українська християнсько-демократична партія, Українська селянсько-демократична партія) та їхніх діячів, зокрема й Народного руху України. Доволі детально фіксувалися виступи на сесіях обласної ради, під час мітингів, зборів, приватні висловлювання

тощо. Тривала робота щодо нівелювання результатів, отриманих демократичними політиками під час виборів до Верховної, обласної та місцевих рад. Особливо турбувало партійне керівництво впровадження українських національних символів, дат, перейменування населених пунктів, натомість зняття комуністичних, а також справедливих звинувачення комуністичних керівників, використання трибуни обласної ради для поширення демократичних ідей, відновлення пам'яті про визвольну боротьбу та її учасників. Однак, мабуть, найбільше турбувало партійних працівників саме відродження української національної ідеї.

Ключові слова: Народний рух України, Львівщина, українська національна ідея, Івано-Франківськ.

ACTIVITIES OF THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE IN THE LVIV REGION IN 1990 (BASED ON MATERIALS FROM THE STATE ARCHIVES OF IVANO-FRANKIVSK REGION)

Abstract. *The purpose of the study* is to reveal the features of the participation of the People's Movement of Ukraine in socio-political processes in the Lviv region in 1990 using materials from the State Archive of Ivano-Frankivsk region. **The research methodology** is based on the principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** lies in the fact that the activities of the People's Movement of Ukraine in 1990 were reconstructed on the basis of previously unknown sources from the State Archive of Ivano-Frankivsk region. **Conclusions.** Thus, on the basis of the discovered and preserved documents of Soviet party bodies, it was possible to reconstruct the features of the participation of the People's Movement of Ukraine in socio-political processes in the Lviv region in 1990. It is proved that there are no special works on this issue. Instead, newly discovered documents of Soviet party bodies allow us to expand the available information about the activities of the NRU in general in Ukraine and the Lviv region in particular. It has been established that party structures carefully monitored the activities of political organizations (Union of Independent Ukrainian Youth, Ukrainian Helsinki Union, Ukrainian Republican Party, Ukrainian National Party, Ukrainian Christian Democratic Party, Ukrainian Peasant Democratic Party) and their leaders, including the People's Movement of Ukraine. Speeches at sessions of the regional council, during rallies, meetings, private statements, etc. were recorded in quite detail. Work continued on leveling the results obtained by democratic politicians during elections to the Supreme, regional and local councils. The party leadership was particularly concerned about the introduction of Ukrainian national symbols, dates, renaming of settlements, in return for the removal of communist and fair accusations of communist leaders, the use of the regional council rostrum to spread democratic ideas, the restoration of the memory of the liberation struggle and its participants. However, perhaps the most worrying thing for party workers was the revival of the Ukrainian national idea.

Keywords: People's Movement of Ukraine, Lviv region, Ukrainian national idea, Ivano-Frankivsk.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізує потребу аналізу подій кінця 1980 – початку 1990-х рр. Ретельне вивчення цих процесів дає змогу виявити цілу низку допущених політиками помилок на початковому етапі становлення Української Державності. Відтак з'являються можливості сформувати

реальні рекомендації щодо реалізації дієвих засобів зміцнення національної безпеки та оборони.

Аналіз основних досліджень. У літературі відсутні комплексні та узагальнювальні праці із питань формування та функціонування Львівської крайової організації Народного Руху України у 1989 – 1990-х рр. Хоча окремі аспекти все ж вивчалися у науковій, науково-популярній та мемуарній літературі. Цінність мають ґрунтовні праці Юрія Курносова (Курносов, 1994), Георгія Касьянова (Касьянов, 1995), Всеволода Іськіва (Іськів, 2018) та ін. Спробу висвітлити історію Народного руху України та його крайових і районних організацій зробив Григорій Гончарук (Гончарук, 1997). Про охоронний підрозділ «Варта Руху», який мав забезпечувати охорону заходів Львівської крайової організації Народного Руху України за перебудову, написав Едуард Андрущенко (Андрущенко, 2013). Ставлення КППС-КПУ до Народного руху України за перебудову досліджувала Олександра Чура (Чура, 2012). Ліна Білоус розкриває основні ідейно-політичні позиції в українському національному русі другої половини 1980 – 1991 рр., серед них і у НРУ (Білоус, 2020), а Андрій Кожанов – роль преси українських національно-демократичних сил у суспільно-політичних процесах 1989 – 1991 рр. (Кожанов, 2014). З історичної ретроспективи формування та діяльність Народного руху України простудіювали Олексій Гарань (Гарань, 1993), Анатолій Ковальчук (Ковальчук, 2018), Наталія Кіндрачук (Кіндрачук, 2013), Микола Кугутяк (Кугутяк, 2009), Н. Мандюк та Л. Межва (Мандюк, Межва, 2014), Степан Кобута (Кобута, 1998; Кобута, 1999; Кобута, 2000), Станіслав Кульчицький (Кульчицький, 2017), Ростислав Хотин (Хотин, 2020), Світлана Чайка (Чайка, 2014), Микола Яковина (Яковина, 2002) та ін. Діяльності персоналії у складі Народного руху України свої праці присвятили Іван Гаврилович (Гаврилович, 2021), Василь Деревінський (Деревінський, 2010), Марина Скиба (Скиба, 2016), Мирослав Левицький (Левицький, 2020). Суттєвим доповненням джерельної бази досліджень є публікації, інтерв'ю самих учасників, які стояли біля витоків НРУ, В'ячеслава Чорновола, Любомира Сеника, Ігоря Мельника (Мельник, 2010; Мельник, 2014), Миколи Покровського, Василя Куйбіди та ін. (Чорновіл, 2000; Сеник, Якимович, 1996; Пороський, 2009; Іванченко, 2015). Аналіз програмових засад діяльності НРУ знайшов своє відображення у праці Олени Шановської (Шановська, 2003; Шановська, 2000). Певну цінність представляють і журналістські нариси про НРУ та його діячів. Зокрема, публікації Романа Гладиша (Гладиш, 2020a; Гладиш, 2020b; Гладиш, 2020c), Романа Івасіва (Івасів, 2018; Івасів, 2021). Питання появи перших осередків Народного руху України стали предметом розгляду Олега Малярчука (Малярчук, 2022). Цей автор разом із колегами підготували цілу серію праць про діяльність НРУ (Малярчук, 2015; Maliarchuk, Kogut, 2020; Maliarchuk, Kogut, 2021; Малярчук, Когут, Івасів, Остап'як, 2021; Малярчук, Відливаний, Кецмур, 2020). Важливе значення для вивчення діяльності НРУ мають і опубліковані документальні матеріали (Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України, 1990; Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України, 2001; Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України, 2001; Матеріали Четвертих Великих Зборів НРУ, 2001).

Мета дослідження – використовуючи матеріалами Державного архіву Івано-Франківської області розкрити особливості участі Народного руху України у суспільно-політичних процесах на Львівщині 1990 р.

Виклад основного матеріалу. Пропонований текст є продовженням опублікованої статті про діяльність Народного руху України на Львівщині наприкінці 1980-х рр. У фондах ДАІФО міститься справа із листуванням Івано-Франківського

та Львівського обкомів КПУ про політичну ситуацію у Львівській області. Зокрема у першому повідомленні «Про політичну ситуацію у Львівській області» (квітень-травень 1990 р.) аналізувався виступ депутата В'ячеслава Чорновола на сесії Верховної ради УРСР. Зокрема, зазначалося, що він у своєму виступі навів приклад першої сесії новообраної Львівської обласної ради. Ще із його виступу наводили фрази про демократичність, однастайність, історичність, прогресивність починань і доленосність для всієї України прийнятих рішень.

Однак партійців найбільше турбувало інше – результати виборів. Намагаючись знівелювати їх, наводили цифри – за депутатів Львівської обласної ради, представників Демократичного блоку (УГС, НРУ, СНУМу, страйкового комітету) проголосували 36,7 % виборців, внесених до списків. Результати наводили і по персоналіях: за С. Хмару – 44,8 % виборців, Є. Гриніва – 35,6 %, В. Чорновола – 50,8 %. Менше половини виборців віддали голоси за сім із 24-х депутатів Верховної ради УРСР, наприклад, за С. Хмару проголосували 46,6 % виборців. Намагалися заперечити проголошувану тезу про всенародну підтримку представників Демократичного блоку. Ще одними факторам стали зміна порядкової нумерації сесій (введення в обіг терміна «сесія обласної Ради першого демократичного скликання»), а також відкриття першого засідання не у залі засідань облвиконкому, а в оперному театрі, де у 1939 р. проголошувалося встановлення радянської влади (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 4). У документі партійці наголошували, що під час роботи сесії акцентувалося на репресивному характері радянської адміністрації. Сесію розпочали із молитви «Отче наш», і продовжили підняттям над оперним театром (відтак і над приміщенням облвиконкому) під виконання гімну «Ще не вмерла Україна» синьо-жовтого прапора. Турбувала партійців і прийнята відозва першої сесії «віднині Львівщина реально стає місцем вироблення механізмів і принципів одвічної мрії народу про незалежну демократичну українську державу», що «область доведена до катастрофи», що «нас чекає шалений опір консервативних сил», які «спробують задушити економічно, окайданити реакційним союзним і республіканським законодавством» тощо.

Партійці відзначали і те, що робота сесія розпочалася із вимоги винести із зали засідань бюст В. Леніна, і після дискусій його було завішано синьо-жовтим полотном (за таким сценарієм – виніс бюстів і портретів В. Леніна, відмова від різних радянських свят тощо відбувалися сесії і в інших місцевих радах). Депутати Олег Вітович, Ярослав Кендзьор, виступали категорично проти святкування дня міжнародної солідарності трудящих, аргументуючи, що це «чисто більшовицьке свято», яке принижує «людську гідність».

Скаржилися і на психологічний тиск на депутатів-комуністів, проголошувани ярлики на партію, комуністів тощо (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 5). Відзначали, що сесії – насамперед обласної ради, перетворювалися практично на судові засідання (підсудною виступала комуністична партія), а водночас і трибуни для потужної пропаганди ідей Руху і УГС, агітації за вихід з партії, недовіри до обкому, інших партійних комітетів, витіснення парткомів з підприємств.

Турбував партійців і тиск на новообраного першого секретаря обкому, погрози притягнути його до суду, блокування його зустрічей із комуністами трудових колективів. Активізація політичної роботи партійних комітетів розцінювалась з трибуни обласної сесії як підірив авторитету новообраних Рад, підміна їхніх функцій. Нав'язувалася думка про оголошення обкомом війни Радам, його причетність до відозви «Ініціативного комітету за спасіння радянської влади і комуністичної партії у Львівській області».

В одному з виступів депутата О. Вітовича (СНУМ) на сесії обласної ради прозвучав заклик про заборону діяльності осередків комуністичної партії в області, організації збору підписів на підтримку цієї акції, що був сприйнятий бурхливими оплесками. Відтак Рада прийняла рішення, в якому зазначалося: «Рішення керівних органів КПРС усіх рівнів – від ЦК КПРС до парткомів, що стосуються державних, господарських і культурних справ, вважати такими, які втратили свою чинність на території Львівської області». Тобто визнавали, що цим рішенням Рада проголошувала антиконституційною будь-яку діяльність партійних органів щодо державного, господарського та культурного розвитку області.

Водночас прийняли рішення про передачу газети «Вільна Україна» обласній Раді, визнали на території Львівської області використання національної символіки – синьо-жовтого прапора, тризуба і національного гімну «Ще не вмерла Україна». Скаржилися і на те, що ці дії були проігноровані прокурором області (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 6).

Висловлювали стурбованість з приводу того, що партію звинувачували у неосталінізмі, називаючи захисником адміністративно-командної системи. Наголошували, що у керівних органах Львівської міської ради не було жодного представника національних меншин (проживали 126,5 тис. росіян, 12,7 тис. євреїв, 8,7 тис. поляків). Відзначалися непоодинокі випадки, коли головним критерієм оцінки кадрів при призначенні на керівні посади в Радах, зокрема обласній, бралася бралася ідеологічна позиція, прихильність до НРУ, команди В. Чорновола, родинні зв'язки.

Ображало партійців, коли окремі депутати, серед яких і В. Чорновіл, називали керівників Верховної ради УРСР «політичними трупами», звинувачували Київ в економічній та політичній блокаді Львова. Депутат С. Хмара звинувачував «московський імперський уряд, його колоніальну адміністрацію у Києві» у тому, що вони «чинять шалений опір відродженню греко-католицької церкви», погрожував районним Радам, прокурору області, щоб ті не насмілились не виконати або опротестувати рішення обласної Ради (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 7). Говорилося про підслуховування депутатів, через засоби зв'язку, таємні операції КДБ і МВС, які спеціально для цього прибули до Львова.

Депутати-демократи засуджували ідеологізацію школи, пропонували вводити там Закон Божий, звинувачували керівництво в насильницькому залученні учнів до жовтенятських, піонерських та комсомольських організацій, пропагували створення молодіжних формувань за націоналістичною ознакою («Пласт»). Збентежила і прийнята сесією обласної Ради заява щодо Литви, в якій висловлювалася повна солідарність з рішенням сейму, а також висловлювався протест Президенту та уряду СРСР.

Значну частину робочого часу обласна сесія відвела демонстрації своєї підтримки з боку народу, зокрема греко-католицькій громаді, масового національного піднесення. Мітингові виступи депутатів перемежовувалися з вітаннями, релігійними співами, поцілунками, внесенням синьо-жовтих прапорів, хоругв, зачитуванням телеграм, прізвищ, грошових переказів на трансляцію сесії по телебаченню (за заявами організаторів зібрали понад 2 мільйони карбованців).

У день роботи пленуму обкому партії був організований мітинг-пикет, в якому брали участь депутати обласної Ради Василь Базів, Олег Вітович, Ярослав Кендзьор, Василь Шпіцер. Учасники пікетування вимагали не обирати нового секретаря, закликали членів КПРС масово виходити з партії і не сплачувати членських внесків.

Мітингарі погрожували страйками, здійснювали психологічний тиск на учасників пленуму, що цікаво наводили також цитати «зламати роги», оголошували партійні збори «сатанинськими», а учасників – «бандитами», «зрадниками» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 8).

Депутат Верховної ради УРСР С. Хмара у виступі на мітингу-пикеті 14 квітня 1990 р., заявив: «Народ зробить все, щоб вони (тобто учасники пленуму) забрались зі Львова. У нас є для цього засоби і ми доб'ємося свого». Як депутати-представники «Демократичного блоку», так і лідери політизованих громадських формувань заперечували загострення політичної ситуації в області та наявність сепаратистських проявів. Водночас і місцевий «Рух», і більшість інших опонентів КПРС відкрито виступали за вихід України зі складу СРСР. Під час багатьох мітингів у Львові та інших населених пунктах області основними лозунгами були «СРСР – імперія зла», «Хай живе вільна соборна Україна», «Окупанти, геть зі Львова» тощо. Ставилися питання про реабілітацію учасників українського визвольного руху 1917 – 1921 рр., 1940 – 1950-х рр. Організовувалися збори на підтримку литовського громадсько-політичного руху «Саюдіса». Незалежна радіостанція у Львові почала транслювати промови С. Бандери. Створили та масово розповсюджували самвидавську газету «Молодий націоналіст» (видавець СНУМ), у якій друкувалися праці С. Петлюри, Д. Донцова, С. Бандери, націоналістичні виступи проти КПРС, СРСР тощо.

Особливу войовничість партійці відзначали у лідерів Спілки незалежної української молоді (СНУМ), депутатів Ігоря Деркача і Олега Вітовича. Під час пікетувань державних і партійних установ, на мітингах вони неодноразово закликали оголосити «смертельний бій комуністам», які є «запеклими ворогами кожного українця». Відбувалася активна агітація за відмову служити в окупаційній армії. Такі ж заклики лунали і на сесії обласної Ради (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 9).

Окрім того, констатувалося, що на Львівщині діяло багато новостворених партій – Українська республіканська партія, Українська національна партія, Українська християнсько-демократична партія, Українська селянсько-демократична партія та ін. Саме їхні лідери задавали тон на мітингах, масово розповсюджували агітаційні матеріали в трудових колективах.

Водночас відзначалося, що під тиском рухівсько-урпесівських активістів, які очолювали чимало рад трудових колективів, профспілкових комітетів, приймалися рішення про виведення партійних і комсомольських комітетів за межі підприємств і організацій. Наприклад, у львівських об'єднаннях «Львівхімсільгоспмаш», «РЕМА», ім. 50-річчя Жовтня, «Біофізприлад», «Автоавантажувач», на низці дрогобицьких заводів. Там же багатотиражні газети перетворені на органи трудових колективів, практично органи «Руху». Нарікали на створення комуністам, особливо господарським керівникам, спеціалістам несприятливих психологічних умов. Стверджували про факти залякування, шантажу, погроз.

Особливою напругою характеризували період від 22 квітня (річниці народження В. Леніна) до 9 травня. У Львові, Дрогобичі, Бориславі намагалися покласти вінки з колючого дроту, розкидати біля підніжжя пам'ятника квіти. Демонстранти із СНУМу вимагали «смерті комунізму», виходили з плакатами «Ленін – ворог людства», «Геть КПРС». У Дрогобичі група СНУМу зробила символічну труну, в яку вклала твори Леніна і викинула її у річку.

Наводили і цікаві цитати з виступів, наприклад, члена Львівського комітету захисту прав громадян А. Ніколаєнка (14.04.1990 р. на мітингу-пикеті пленуму

обкому партії у Львові): «Зараз у нас 130 тис. комуністів. Треба щоб у майбутньому їх залишилось не більше трьох для розплоду. Партія ніколи не працювала. Це – тунецькі клопи на здоровому тілі. Комуністи повинні не здавати партквитки, а спалювати ось тут, перед обкомом, над яким висить червона ганчірка» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 10). На цьому ж мітингу член НРУ П. Чабан сказав: «Ми з Вами ще зберемося на багатолюдний мітинг, присвячений компартії. Єдиним лозунгом у нас буде тоді: «Вічна пам'ять КПРС, що скопитилася у боротьбі за комунізм»». Депутат обласної та Верховної ради УРСР Є. Гринів: «Сьогодні або найближчим часом у рядах партії не залишиться ні одної порядної людини. Я закликаю до масового виходу з партії».

Резолюція на мітингу за 14 квітня 1990 р.: «Закликаємо членів КПРС ще раз проаналізувати діяльність комуністичної партії. Вважаємо, що цей аналіз дасть однозначну відповідь: подальше перебування у цій партії є аморальним і злочинним. Ганьба закулісним маневрам львівської комуністичної мафії!».

Першестравня 1990 р. НРУ на Львівщині перетворив на демонстрацію солідарності з новообраними Радами. Організатори не допускали на голову колон демонстрантів із радянською символікою. Використовувалася переважно національна, релігійна символіка. Демонстранти, які несли лозунги, прославляли створення української самостійної держави, ідеї українського націоналізму. Підтримувалися рішення районних Рад про перейменування Ленінського у Галицький, Червоноармійського – у Січово-Стрілецький райони. На стадіоні «Україна» відбувався багатотисячний мітинг, який відкрився виконанням гімну «Ще не вмерла Україна». Співголова УГС, депутат Верховної ради М. Горинь виголосив промову про установчий з'їзд Української республіканської партії і її програму.

Констатувалося, що під вплив «Руху» потрапила значна частина засобів масової інформації – районні газети, телебачення, молодіжна обласна газета «Молода Галичина» (колишня «Ленінська молодь») (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 11). Сесія обласної Ради постановила упродовж двох місяців зробити спільну газету обкому і облвиконкому «Вільна Україна» лише своїм органом. Також розпочалася перереєстрація передплатників цієї газети задля того, щоб випускати нове видання обласної Ради «За вільну Україну».

Писали і про складну релігійну обстановку. Обласна Рада прийняла рішення передати Собор св. Юра у Львові греко-католицькій громаді, що неоднозначно сприйняла православна. Вказувалося на напруженість через втручання у внутрішньоцерковні справи окремих місцевих Рад, зумовлені симпатіями до УГКЦ окремих депутатів.

Далі за УРП, окремі новостворені партії свою альтернативність і опозицію до КПРС висловила Львівська крайова організація «Руху». Її керівники вийшли з компартії, тенденція до очищення НРУ від комуністів набирала сили. У прийнятій декларації крайової ради «Руху» накреслювалися завдання: «здійснювати роботу по створенню національних збройних сил і узаконити національні символи України, добиватися реабілітації осіб, які були репресовані за участь у національно-визвольному русі, підтримувати демократичні Ради і всіляко протидіяти Радам, які обрані недемократичним шляхом з метою їх переобрання, посилити пропаганду ідей Руху, особливо у сільській місцевості і східних областях республіки». Запропоновано висунути кандидатом на голову Верховної ради УРСР М. Гориня, висловлений протест проти рекомендації на цю посаду першого секретаря ЦК КПУ. Конференція засудила економічну блокаду Литви і створила оргкомітет з надання допомоги цій державі

шляхом збору грошей, закупки медикаментів, продовольчих товарів (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 12).

Відділ національних відносин Львівського обкому партії підготував довідку «Про політичну ситуацію у Львівській області» (червень 1990 року). У ній він наголошував на політичній напруженості в області. З ініціативи обласних організацій НРУ, Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, «Меморіалу», новоутворених республіканської, національної, християнсько-демократичної, проведення багатолюдних мітингів, масових походів, богослужінь, на яких гостро засуджувалася політика республіканських органів влади, висловлювалися відкриті напади на партію, лунали заклики до комуністів відмовлятися від партійних квитків, виводити за межі підприємств, організацій та установ партійні бюро, парткоми. Ці масові заходи проходили при активній підтримці і участі в них більшості новобраних Рад народних депутатів, їхніх керівників, народних депутатів СРСР та України. Так, 7 червня 1990 р. за ініціативою Львівської крайової ради НРУ відбувся багатолюдний мітинг львів'ян, присвячений роботі сесії новообраної Верховної ради УРСР, оцінці діяльності депутатів «Демократичного блоку» і, зокрема, народних обранців від Львівщини.

На відкритті один із секретарів Великої ради НРУ, депутат Львівської обласної Ради народних депутатів, завідувач відділу культури Львівського міськвиконкому В. Іськів відверто сказав, що виборці на Східній Україні зробили невдалий вибір, завдяки чому партократія на Україні здобула більшість. Далі він висловив «засудження позиції партократії, бюрократичної номенклатури, її adeptів у Верховній раді». Щодо позиції львівських демократів, на думку В. Іськіва, її потрібно було повністю підтримати і розуміти.

Народний депутат СРСР Р. Федорів, головний редактор журналу «Дзвін», у своєму емоційному виступі гостро критикував номенклатуру, партократів. На мітингу виступали й низка народних депутатів України від Львівщини. Їхня оцінка роботи сесії була однозначна «агресивна більшість українського парламенту не бажає радикальних перемін на краще, є відверто консервативною силою, яка заважає справжнім обранцям народу, якими є представники «Демократичного блоку» досягти великих успіхів у справі побудови незалежної суверенної Української держави» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 31).

На думку народного депутата І. Гриніва, секретаря Львівського міськкому комсомолу, значною перемогою демократів на сесії стало висунення кандидатів на пост голови Верховної ради УРСР. Кандидати, представники «Демократичного блоку» протягом чотирьох днів виголошували свої платформи, свої погляди для всього народу України. Те, що у списках була залишена кандидатура академіка І. Юхновського, було свідченням, що «Демократичний блок» має свого лідера. «Ми будемо боротися за нього і якщо він тепер не переміг, то близький час, коли він стане президентом України» – ці слова як думку наводили депутатів-демократів. Далі І. Гринів, коментуючи обрання В. А. Івашка головою Верховної ради УРСР, сказав: «... за Івашка не голосували не тільки 108 депутатів, за нього не голосувало 3 області, не голосувало 10 млн людей. І це він повинен завжди відчувати, він повинен розуміти, що частина народу ніколи не визнає його своїм головою» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 31).

Голова Львівської організації Спілки письменників України, народний депутат Верховної ради УРСР, поет Р. Лубківський сказав, що серед обраного керівництва Ради «є кілька «анальфабетів», які не знають ні культури України, ні культури української мови. Більше того, вони ігнорують цю мову, називаючи себе космополітами». Перехід

частини депутатів до опозиції він пояснив тим, що «демократичні сили придавлені, зневажені, пригноблені і вибирають свій шлях боротьби за інтереси українського народу, за інтереси історії, за інтереси нашої правди, за інтереси всіх покривджених». Те, що тоді відбувалося в українському парламенті, вважав Р. Лубківський, «відбувається на рівні злочину, на рівні неправди, на рівні брехні».

Особливу думку про депутатський корпус, хід самої сесії висловлював інший народний депутат від Львівщини Є. Гринів, голова обласного комітету народного контролю. Депутатів він поділяв на групи: «одні – це абсолютно безнадійні, це секретарі обкомів, міськкомів, райкомів, директори великих підприємств, інші – це ті, що вагаються і на них можна надіятися лише при таємному голосуванні і нарешті – «Демократичний блок» – це 108 депутатів. Але навіть і серед цієї групи є «представники демблоку» Східної України, які ще не готові розуміти цілий ряд проблем, бо не зуміли дорости до того рівня, до якого піднялися ми (депутати західних областей України)».

Інші учасники мітингу повністю підтримали утворення опозиції у Верховній раді УРСР. Важливість і значимість цього кроку особливо підкреслював В. Мороз, історик, журналіст з Канади. Ідея утворення в українському парламенті Народної Ради як опозиції, активно виношувалась в емігрантських колах Заходу, «Перший етап – Народна Рада, другий етап – Народний Конгрес України». Це і буде правдивий парламент України, бо ця демократична меншість репрезентує більшість українського народу» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 32).

Окрім того, на мітингу представники Української республіканської партії подали детальну інформацію про події у Дніпропетровську (20.05.1990 р.), Полтаві (при святкуванні річниці з дня народження С. Петлюри) та у м. Київ (при спробі покласти вінок з колючого дроту до пам'ятника В. Леніну).

23 – 24 червня у м. Львів відбувалася установча конференція Львівської обласної організації Української республіканської партії (виникла як правонаступниця Української Гельсінської спілки). У 1990 р. вона налічувала у своєму складі 600 членів, з яких 281 у найактивнішому віці (30 – 50 років), ще 120 – до 60 років. Кожен другий з членів партії мав середню освіту, а 178 – вищу та незакінчену вищу. Серед членів організації більше половини робітники (326 осіб). При перереєстрації УГС у УРП організація втратила близько 200 прихильників (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 33). На цій конференції лунали різні думки щодо тактики і стратегії партії, методів її роботи. Однак одностайним було декларування їхньої основної мети – побудова вільної Української держави поза складом СРСР. Прийняли цілу низку відозв, декларацій та звернень. Головою Львівської організації УРП обрали Б. Гориня, народного депутата УРСР, рідного брата голови секретаріату НРУ М. Гориня, також народного депутата України.

24 червня, учасники установчої конференції провели багатотисячний мітинг «Партійно-політичний плюралізм». На ньому виступили народні депутати УРСР С. Хмара і Я. Кендзьор. Так, С. Хмара сказав: «Сьогодні ми повинні скористатися шансом, який піднесла нам історія і який може бути останнім. Боротьба за побудову незалежної Української держави – це означає вихід зі складу імперії, яка називається Радянський Союз. Коли ви слідкуєте за сесією Верховної Ради, то бачите, що там більшість займає агресивно-злочинна більшість КПРС, яка прийшла туди незаконним шляхом, а шляхом махінації, підтасовок на виборах, вчинених у ряді виборчих округів. Вони роблять все, щоб залишити старі порядки в Україні, щоб Україна залишалася безправною колонією, а вони панували і паразитували на тілі нашого народу».

Ще відвертіше висловлював ставлення до комуністичної партії Я. Кендзьор: «Ви знаєте, ви бачите, що це злочинна, це чорносотенна, це фашистська політична організація, яка завинила страшенно перед нашим народом. Я не знаю в світі іншої такої організації, котра би супроти власного народу створила стільки кривавих злочинів, скільки створила оця комуністична більшовицька організація, котра довела до катастрофи наш народ» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 34). Новостворені партії мали «допомагати відсилати десть на задвірки історії цю злочинну організацію, її авторитет у народі буде постійно падати, бо це найреакційніша організація, тому що на сьогодні людина, котра хоч трішечки має святого за душею, буде соромитися звання комуніста та більшовика. Вона покидає цю організацію. ... для того, щоб оця організація поступово зникла з політичної арени, щоб вона була відсунута від суспільного, громадського і політичного життя, ви повинні допомагати нашим громадським організаціям: і Товариству української мови і Руху вимітати партійні організації, партійні комітети за межі прохідних підприємств, організацій, установ. Нічого їм там робити».

Партійці розуміли, що сам хід установчої конференції Львівської організації УРП, виступи на ній і на мітингу, прийняті відозви, декларації та ухвали спрямовувалися на підрив авторитету комуністичної партії, її членів. Одне з основних завдань УРП – домогтися розпуску, ліквідації компартії через різні форми тиску на комуністів. Практичну силу, здатну реалізувати ці ідеї, деякі промовці вбачали в ОУН. Про це відверто говорив депутат Львівської обласної ради народних депутатів М. Мелень. Під знаком відродження ідей ОУН, реабілітації її керівників (Є. Коновальця, С. Бандери, Р. Шухевича, Я. Стецька та ін.), пройшов багатолюдний мітинг громадян Львова та області 30 червня 1990 р. Організатори мітингу: УРП та Львівська Крайова рада НРУ, офіційно присвятили його подіям 49-річної давнини, коли 30 червня 1941 р. у м. Львів на Площі Ринок, 10 було проголошено Акт відновлення Української Держави. Усі оратори наголошували на необхідності реабілітації ОУН і УПА як учасників українського національно-визвольного руху та взяття на озброєння їхніх ідей (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 35).

У червні 1990 р. продовжила роботу I сесія Львівської обласної ради народних депутатів. На ній розглядалися питання про допомогу жертвам репресій, окремі питання із аграрної політики, обрання народних суддів та інші. При цьому партійці характеризували цей період подальшим загостренням релігійної ситуації в області, причиною якого стала реалізація ухвали обласної Ради про релігійні конфесії. Ця проблема настільки загострилася, що голова Ради В. Чорновіл і його заступник М. Горинь поставили перед депутатами питання про довіру до них. Запропонували проголосувати за рішення, яке передбачало безумовне виконання всіма депутатами ухвали Ради про релігійні конфесії, недопущення саботажу і критики цієї ухвали. У випадку, якщо депутати не проголосують за таке рішення, то В. Чорновіл і М. Горинь негайно подають у відставку. Депутати підтримали голову і його заступника, проголосувавши за винесене рішення. Неоднозначні оцінки партійці давали розгляду сесією питання про затвердження народних суддів. Вважаючи, що обговорення цього питання йшло під тиском на кандидатів, яких рекомендували народними суддями, навіть самих депутатів. Йшлося про те, що всім кандидатам поставили умову про негайне припинення членства в КПРС і лише після цього кандидатуру могли розглядати на сесії. Відтак практично всі кандидати в народні судді заявили, що підтримають таку вимогу депутатів і припинять членство в партії на період виконання обов'язків. Крім

того, багатьом кандидатам, які були відхилені сесією, поставили у провину розгляд матеріалів про притягнення до відповідальності за порушення членів Товариства української мови, Руху, інших неформальних організацій і формувань (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 36).

Турбували партійців і постійні «нападки» на мітингах, на сесії на партійні органи, зокрема обласний комітет партії. Публікування у пресі документів, прийнятих обласною партійною конференцією, які мали характер мобілізаційного заклику до протистояння демократичним силам, їх згуртування для боротьби за авторитет партії в масах.

Львівські організації УРП і СНУМ, крайова рада Руху організовували пропагандистські групи, передовсім з числа студентів, для проведення роботи серед населення східних областей УРСР (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 37). У збереженій справі міститься і вирізка із газети «Молода Галичина» (за 28 червня 1990 р., № 77 (6340)), у якій на першій сторінці опублікована стаття Василя Терещука «Загони вирушають на Схід». Зокрема, у ній зазначалося, що на одному із мітингів представник Львівської крайової організації Руху оголосив, що 30 червня із Львівщини на Правобережну Україну мали вирушити інформаційно-пропагандистські загони. Мав розпочатися своєрідний масовий похід приурочений до 500-річчя заснування Запорізької Січі. Мета походу полягала у зміцненні єдності українського народу. Похід мав рухатися трьома потоками: південний формувався в Івано-Франківській та Тернопільській областях, центральний – Львівській, північний – Рівненській та Київській. Організатори походу – представники крайових організацій НРУ. Відповідальний за організацію походу від Львівської крайової ради НРУ Микола Ревть, наголошував на великій кількості охочих влитися у пропагандистські загони. Для забезпечення учасників акції усім необхідним крайова рада Руху збрала 12 тисяч карбованців доброчинних пожертв. Микола Ревть вважав, що про учасників руху негативно буде писати місцева преса Хмельниччини, Кіровоградчини. Навіть більше очікував, що на їхньому шляху будуть стояти міліцейські кордони з гумовими кийками, припускав арешти та адміністративні покарання (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 52).

Відтак Львівський обком партії планував щотижневі заходи щодо формування громадської думки, антисоціалістичних і антипартійних дій політичних організацій. З цією метою навіть створили інформаційно-пропагандистські групи, які виїжджали у населені пункти і трудові колективи. При цьому надавали практичну допомогу партійним комітетам та організаціям (ДАІФО. Ф. П Р-1. Оп. 1. Спр. 5559. Арк. 37).

Комуністів турбувала і резолюція мітингу, який був присвячений роботі сесії Верховної ради УРСР (відбувся 7 червня 1990 р. у Львові). У ній зазначалося, що «Ми громадяни м. Львова усвідомлюємо те, що зараз вирішується доля України. Вважаємо, що в новообраній Верховній Раді УРСР реакційні сили здобули переважну більшість. Це сталося за рахунок тиску, обману бюрократичними силами партапарату. Це привело до того, що трудящі Східної України не змогли обрати до Верховної Ради своїх гідних представників. ... Підтримуємо утворення демократичною групою депутатів політичної опозиції» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 38).

Не оминули увагою партійці опису резолюції віча громади Львова та Львівської області 30 червня 1990 р., яку зачитував Михайло Осадчий (представник Народного руху України). Її основними тезами були: віче вважає, що сучасна боротьба українського народу за незалежність є продовження боротьби за незалежність усіх поколінь кращих синів і дочок України; віче вважає за необхідне звернутися до Всеукраїнського

Народного Руху України аби він підніс клопотання про перенесення останків великого національного Героя України – гетьмана Івана Мазепи для перезахоронення на Україні; віче звертається до Львівської міської та обласної Рад з пропозицією надати вулицям і майданам Львова, а також міст області, імена героїв національно-визвольних змагань України; віче підтримує пропозицію групи учасників мітингу висловити політичне недовір'я голові Верховної ради УРСР В. І. Івашкові і очолюваній ним консервативній більшості Верховної Ради УРСР, а також прем'єру В. А. Масолу і вважає, що треба домагатися розпуску нинішнього українського парламенту і проведення нових виборів, аби український парламент став справді національним парламентом незалежної України. Запланували відкрити рахунок для збору коштів на встановлення через рік (на будинку № 10, площі Ринок) пам'ятного знаку на честь проголошення Акту відновлення Української державності (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 45–46).

Зафіксували і цікавий виступ депутата Львівської обласної ради Олега Вітовича: «Нам сьогодні необхідна зміна орієнтирів. Нас сьогодні вже не задовільняє гасло: «Українська самостійна соборна держава». Бо нас не влаштовує така держава, яка буде слабка в економічному відношенні. Бо нас не влаштовує така самостійна Україна, яка знову, через її військову недолугість, зможуть поневолити інші сильні держави світу. Ми мріємо про зверхдержаву, яка зможе сама диктувати свої умови цілому світові. Ми мріємо про таку державу, яка зможе сама диктувати свої умови цілому світові. Ми мріємо про таку українську націю, яка б стала не на пів, а на три, на десять голів вище за всі інші нації. І в пропаганді цих ідей ми не бачимо нічого поганого. Ми розуміємо, що нам буде нелегко в цій боротьбі, що ця боротьба буде важка. Бо перед нами ворог, якому понад півтора тисячоліття, ворог, який носить зараз ім'я – Москва. ... Ми розуміємо, що ця боротьба буде смертельною. Я хочу, щоб усі ми зрозуміли, що не може бути в цій боротьбі середини: або москалі переможуть нас, або ми переможемо їх» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 47–48).

Не оминули увагою та зафіксували виступ народного депутата УРСР Ігоря Деркача, який, даючи високу оцінку Акту відновлення Української державності, наголошував на необхідності впроваджувати у життя засади українського націоналізму, закликав до розбудови Української держави (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 50–51).

У справі під назвою «Вимоги блоку демократичних сил Івано-Франківщини до партійних, радянських та правоохоронних органів області і міста» (29 січня – 29 квітня 1990 р.) зазначалося, що 29 січня 1990 р. з 17.00 до 19.00 біля будинку Івано-Франківського міськвиконкому та міськкому партії відбулося пікетування, організоване крайовою організацією Народного руху України. На ньому було висунуто вимоги відставок – першого секретаря міськкому партії Я. Федорчука, голови міськвиконкому Б. Яковичина, голови міського суду П. Черепія, начальника міського УВС С. Гончаренка. Після оголошення вимог керівники міськвиконкому та міськкому партії запросили членів крайової ради НРУ для переговорів, які тривали понад годину. Після їх завершення керівники крайової організації НРУ оголосили заклик пікетувати будинок обкому партії напередодні пленуму. Крайнім заходом у разі нехтування вимогами громадськості визнано страйк, рішення про який планувалося прийняти під час пікетування (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5571, арк. 25–26).

У ще одній віднайденій справі «Довідки, інформації про роботу партійних організацій Івано-Франківської області в умовах опозиції за 1991 рік» міститься документ «Про факти переслідування комуністів у західних областях УРСР». Зокрема

зазначалася, що суспільно-політична ситуація в УРСР, особливо в її західних областях, суттєво загострилася, конфронтація політичних сил загрожувала прямим порушенням громадянського спокою. Лідери націоналістичного руху розвернули широкий наступ та боротьбу за усунення КПРС із політичної арени. Заборона і розпуск КПРС стали метою низки нових політичних партій. Організовувалися пікетування приміщень партійних комітетів, захоплення майна партійних і комсомольських органів. В окремих регіонах до влади прийшли демократичні сили, які використовували всі наявні у їхньому розпорядженні засоби, щоб добитися вигнання партійних і комсомольських комітетів із підприємств, установ, навчальних закладів. У газеті «За вільну Україну» (орган Львівської обласної ради народних депутатів), 18 жовтня 1990 р. було опубліковано рішення президії Львівської крайової ради Руху. У ньому зазначалося: «Закликаємо тих комуністів, кому дорогі національні інтереси, честь і гідність людини, відмежуватися від продажного і злочинного керівництва Компартії України, з вини якої наша багата республіка доведена до злиднів, розвалу і духовного спустошення, і в знак протесту вийти із рядів КПРС і таким чином сприяти розпуску партійних організацій за місцем роботи». В Івано-Франківській області партійні комітети припинили діяльність на семи підприємствах (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 13).

Під різними приводами проводилася заміна керівників-комуністів на прихильників Руху, посилювався моральний тиск на партійних працівників, активу, рядових комуністів. Навіть звучали заклики до фізичної розправи над комуністами. Так, 1 жовтня 1990 р. у резолюції мітингу на заводі «Кінескоп» (Львівська область), де були присутні приблизно 400 осіб, переважно членів нових політичних партій, які входили до демократичного блоку, записали: виселяти парткоми навіть із тих приміщень, які були їм надані за межами заводів; про неможливість перебування на будь-якій керівній посаді членів КПРС; відібрати у звільнених партійних працівників парткому пропуски на територію об'єднання. Поставлена вимога звільнити із посади заступника генерального директора об'єднання колишнього секретаря парткому В. І. Апринцева, не давати роботу на підприємстві заступникові секретаря цього ж парткому А. М. Мельнику та іншим партійним активістам. На другий день після мітингу директор заводу звільнив В. І. Апринцева із займаної посади. Працівників партійного комітету не запрошували для участі у заводських заходах, зборах, на яких розглядалися соціальні і кадрові питання (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 14).

Партійці продовжували скаржитися, що на численних мітингах і виступах, які організовували патріоти, постійними стали лозунги: «Геть КПРС!», «Комуністів – до відповіді!», «Закриємо комуністів у вагони і відправимо у Сибір!». Аргументуючи цими фактами прояви антикомунізму, місцеві компартійці вважали доцільним просити Верховну раду СРСР доручити комітету із законодавства Міністерства юстиції СРСР, прокуратурі СРСР і Верховному суду СРСР підготувати та внести на розгляд Верховної ради СРСР проєкт законодавчого акта про відповідальність посадових осіб і громадян за обмеження прав і свобод особистості, залежно від членства у суспільних об'єднаннях (відповідно до частини третьої статті четвертої Закону СРСР «Про громадські об'єднання») (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 15–16).

19 лютого 1991 р. на нараді представників партійних комітетів КПУ Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської області, за підсумками якого було прийнято звернення ЦК КПУ, йшлося про складну суспільно-політичну ситуацію, в якій опинилися партійні організації зазначених областей. Скаржилися на нагнітання нетерпимості до партійних організацій у ЗМІ, на мітингах тощо. Відзначали прийняття Радами рішень,

які, на їхню думку, суперечили законодавству. Водночас подання прокурорів щодо усунення таких порушень законності Ради народних депутатів відхиляли, а окремі навіть не розглядалися. Така ситуація «викликає обурення, створює напружену ситуацію, породжує у людей почуття тривоги і невпевненості, не сприяє стабілізації громадсько-політичної обстановки» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 45).

Партійні комітети КПУ Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей підготували проєкт взаємодії і координації власної діяльності по основних напрямках: пропаганда та рішуча вимога до ВР УРСР відмінити окремі рішення місцевих Рад, сприяти «об'єктивному висвітленню історії України та краю з їх реальними подіями, фактами та оцінками національно-визвольної, революційної боротьби», проводити спільні заходи. Окрім того, йшлося про вироблення тактики дій, проведення регулярних консультацій, спільні виступи проти тиску та переслідування комуністів, намагання усунути партійні осередки з трудових колективів, державних установ, розширення співпраці, активне вивчення громадської думки, тісна співпраця партійних засобів масової інформації, обмін газетними матеріалами тощо (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 46–47).

Висновки. Отже, на основі виявлених і збережених документів радянських партійних органів вдалося реконструювати особливості участі Народного руху України у суспільно-політичних процесах на Львівщині у 1990 р. Доведено, що спеціальних праць із цієї проблематики нема. Натомість нововіднайдено документи радянських партійних органів дають змогу розширити наявну інформацію про діяльність НРУ загалом в Україні та Львівщині зокрема. Встановлено, що партійні структури ретельно відстежували діяльність політичних організацій (Спілка незалежної української молоді, Українська гельсінська спілка, Українська республіканська партія, Українська національна партія, Українська християнсько-демократична партія, Українська селянсько-демократична партія) та їхніх діячів, зокрема й Народного руху України. Доволі детально фіксувалися виступи на сесіях обласної ради, під час мітингів, зборів, приватні висловлювання тощо. Тривала робота щодо нівелювання результатів отриманих демократичними політиками під час виборів до Верховної, обласної та місцевих рад. Особливу стурбованість партійного керівництва викликало впровадження українських національних символів, дат, перейменування населених пунктів, натомість зняття комуністичних та справедливих звинувачення комуністичних керівників, використання трибуни обласної ради для поширення демократичних ідей, відновлення пам'яті про визвольну боротьбу та її учасників. Однак, мабуть, найбільше турбувало партійних працівників саме відродження української національної ідеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Андрющенко, Е. (2013). «Варта Руху» та її роль у суспільно-політичних процесах в Україні у 1989 – 1991 рр. *Мандрівець, 1*, 46–49.

Білоус, Л. (2020). Ідейно-політичні позиції в українському національному русі другої половини 1980-х – 1991 років. *Актуальні питання гуманітарних наук, 27* (2), 11–19.

Гаврилович, І. (2021). У журналістику благословив В. Чорновіл. *Галичина, (12–18 березня)*, 11, 16.

Гарань, О. (1993). *Убити дракона: з історії Руху та нових партій України*. Київ: Либідь.

Гладиш, Р. (2020a). «Як найдорожчі реліквії...» Омелян Левицький: За 30 років діяльності «Меморіалу» ми провели 100 розкопок і знайшли понад 3 400 загублених життів. *Галичина*, (14–20 серпня), 5.

Гладиш, Р. (2020b). Пробудження... Кожен з нас мусить запитати себе, чи гідний він бути апостолом заповітів великих українців. *Галичина*, (30 жовтня – 5 листопада), 6.

Гладиш Р. (2020c). Свідчать калуські хроніки «забутої революції». *Галичина*, (4–10 грудня), 18.

Гончарук, Г. І. (1997). *Народний Рух України*. Історія. Одеса: Астропринт.
Державний архів Івано-Франківської області – ДАІФО.

Деревінський, В. (2010). Участь В'ячеслава Чорновола у створенні Народного руху України. *Українознавство*, 1(34), 142–147.

Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. (1990). *Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України: 25–28 жовтня 1990 року: документи*. Київ: Пролог.

Іванченко, П. (2015). Про “Концепцію національних інтересів” та повернення захопленої олігархами влади народові : інтерв'ю з головою Народного руху України Василем Куйбідою. *Літературна Україна*, 26 (16 липня), 4–5.

Івасів, Р. (2021). Велич і місія. Богдан Бринський: доля призначила Опанасові Заливасі виснажливу боротьбу, нелюдське терпіння, постійну працю і світлу віру в гідне майбутнє українського народу. *Галичина*, (22–28 січня), 10.

Івасів, Р. (2018a). Романтики «Малого Руху», або чому й досі ім'я вбитого в 1989 р. активіста Романа Левицького не присвоїли школі у Васючині на Рогатинщині, де він навчався? *Галичина*, (19 червня), 1, 4.

Іськів, В. (2018b). *Призначення Руху*. Львів: Простір-М.

Касьянов, Г.В. (1995). *Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*. Київ: «Либідь».

Кіндрачук, Н. (2013). *За Україну незалежну (Роль Народного Руху України у здобутті незалежності України: 1989 – 1991 рр.)*. Івано-Франківськ.

Кобута, С. (2000). «Рух»: перша новітня громадська організація на Прикарпатті. *Вісник Прикарпатського університету. Історія, III*, 135–144.

Кобута, С. (1998). Організаційне оформлення Народного Руху України на Прикарпатті в 1989 – 1990 роках. *Народний рух України: місце в історії та політиці: матеріали третьої Всеукраїнської наукової конференції 10–11 вересня 1998 р., м. Одеса*, 32–34.

Кобута, С. (1999). Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989 – 1990 роках. *Галичина*, 3, 76–94.

Ковальчук, А. (2018). До 30-ї річниці Народного Руху України. *Українське слово*, 35–36 (7–20 вересня), 18–19.

Кожанов, А. (2014). Становлення і розвиток преси українських національно-демократичних сил (1989 – 1991 рр.). *Мандрівець*, 1, 35–37.

Кугутяк, М. (ред.). (2009). *Україна. Нація. Державність. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю створення Народного Руху України (Івано-Франківськ, 29 жовтня 2009 р.)*. Івано-Франківськ.

Кульчицький, С. (2017). Успіхи і проблеми дерадянзації України : (1988 – 2017 рр.). *Україна в етнокультурному вимірі століть. Українська нація у боротьбі за збереження ідентичності й відродження державності (1917 – 2017 рр.). До 100-річчя УНР: зб. наук. праць : матер. на допом. виклад., вчит., студ. й учням вузів і шкіл / [редкол.: О. О. Рафальський, О. П. Реєнт, П. М. Чернега та ін.]*. Київ. Вип. 7, 226–237.

- Курносів, Ю.** (1994). *Інакомислення в Україні: 60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.* Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Левицький, М.** (2020). Заповіт Михайла Гориня; «Не дайте їм зруйнувати Україну». *Слово Просвіти*, 18–19 (18–24 червня), 1, 5.
- Малярчук, О.** (2015). *Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964 – 1991)*. Івано-Франківськ.
- Малярчук, О., Відливаний, О., Кецим, О.** (2020). *Калуська міська Рада першого демократичного скликання: історія в документах*. Івано-Франківськ.
- Малярчук, О., Когут, О., Івасів, Р., Остап'як, В.** (2021). *Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» – провісник українського відродження 1988 – 1991 років*. Івано-Франківськ.
- Малярчук, О.** (2022). Перші осередки Народного Руху України: Тернопіль, Львів чи Івано-Франківськ? *Актуальні питання гуманітарних наук*, 53 (1), 46–56.
- Мандюк, Н., Межва, Л.** (2014). 25 років тому в Києві відбувся установчий з'їзд Народного Руху України. *Країна*, 34 (4 верес.), 55–57.
- Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України.** (2001a). Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / [ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала]. Київ, Т. 9: (1989–2001 роки), 108–195.
- Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України.** (2001b). Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України : Установчий з'їзд НРУ. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / [ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала]. Київ, 2001. Т. 9: (1989–2001 роки), 9–107.
- Матеріали Четвертих Великих Зборів НРУ.** (2001). Матеріали Четвертих Великих Зборів НРУ. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / [ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала]. Київ. Т. 9: (1989–2001 роки), 241–280.
- Мельник, І.** (2010). *Мої рухівські пригоди 20 років тому (спогад очевидця)*. URL: <https://chasopys-rich.com.ua/2010/06/04/мої-рухівські-пригоди-20-років-тому-спо/>
- Мельник, І.** (2014). *Установча конференція Народного руху у Львові*. URL: <https://zbruc.eu/node/22036>
- Поровський, М.** (2009). *Тільки РУХом життя і обіймеш... : повість-спогад*. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана.
- Сеник, Л., Якимович, Б.** (1996). Форпост незалежності (Львів у 1988 – 1996 рр.). *Львів. Історичні нариси*. Львів, 611–638.
- Скиба, М.** (2016). Народний Рух України та опозиційна діяльність В. Чорновола в кінці 80–90-х років ХХ ст. *Історія в рідній школі*, 7–8, 38–42.
- Хотин, Р.** (2020). «Народний рух наближав незалежність України». *Історія та правознавство*, 34–36, 66–69.
- Чайка, С.** (2014). Народний рух України : віха державотворення. *Літературна Україна*, 33 (4 вересня), 1, 3.
- Чорновіл, В.** (2000). *Пульс української незалежності: колонка редактора*. Київ: Либідь.
- Чура, О.** (2012). Ставлення Львівського обласного комітету КПРС–КПУ до Народного руху України за перебудову в 1988 році. *Мандрівець*, 5, 17–19.

Шановська, О. А. (2000). Національне питання в програмних і пропагандистських документах Народного Руху України (1989 – 1996 рр.). *Вісник Київського університету: Історія*, 50, 11–14.

Шановська, О. А. (2003). *Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989 – 1996 рр.)*: дис.. канд. іст. наук: 07.00. 01. Одес. нац. ун-т ім. П Мечникова. Одеса.

Яковина, М. (2002). *Хроніка Руху: від «третіх совєтів» до самостійної України*. Львів.

Maliarchuk, O., Kogut, O. (2020). Origins of the people's movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society «Rukh». *East European Historical Bulletin*, 17, 197–211.

Maliarchuk, O., Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin*, 21, 198–207.

REFERENCES

Andriushchenko, E. (2013). «Varta Rukhu» ta yii rol u suspilno-politychnykh protsesakh v Ukraini u 1989 – 1991 rr. [«Guardian of the Movement» and its role in socio-political processes in Ukraine in 1989 – 1991]. *Mandrivets*, 1, 46–49. [in Ukrainian].

Bilous, L. (2020). Ideino-politychni pozytsii v ukrainskomu natsionalnomu rusi druhoi polovyny 1980-kh – 1991 rokiv [Ideological and political positions in the Ukrainian national movement of the second half of the 1980s – 1991]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 27 (2), 11–19. [in Ukrainian].

Havrylovych, I. (2021). U zhurnalistyky blahoslovyy V. Chornovil [V. Chornovil blessed journalism]. *Halychyna*, (12–18 bereznia), 11, 16. [in Ukrainian].

Haran, O. (1993). *Ubyty drakona : z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy* [To kill the dragon: from the history of the Movement and new parties of Ukraine]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Hladysh, R. (2020a). «Iak naidorozhchi relikvii...» Omelian Levytskyi: Za 30 rokiv diialnosti «Memorialu» my provely 100 rozkopok i znaishly ponad 3 400 zahublenykh zhyttiv [«As the most precious relics...» Omelyan Levytsky: Over the 30 years of Memorial's activity, we have conducted 100 excavations and found over 3,400 lost lives]. *Halychyna* (14–20 serpnia), 5. [in Ukrainian].

Hladysh, R. (2020b). Probudzhennia... Kozhen z nas musyt zapytaty sebe, chy hidnyi vin buty apostolom zapovityv velykykh ukrainsiv [Awakening... Each of us must ask ourselves whether we are worthy of being an apostle of the testaments of great Ukrainians]. *Halychyna*, (30 zhovtnia – 5 lystopada), 6. [in Ukrainian].

Hladysh, R. (2020c). Svidchat kaluski khroniky «zabutoi revoliutsii» [The Kalush chronicles testify to the «forgotten revolution»]. *Halychyna*, (4–10 hrudnia), 18. [in Ukrainian].

Honcharuk, H. I. (1997). *Narodnyi Rukh Ukrainy. Istoriia* [The People's Movement of Ukraine. History]. Odessa: Astropynt. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [The State Archives of Ivano-Frankivsk Region – **SAIFR**].

Derevynskyi, V. (2010). Uchast Viacheslava Chornovola u stvorenni Narodnoho rukhu Ukrainy [Vyacheslav Chornovil's participation in the creation of the People's Movement of Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*, 1(34), 142–147. [in Ukrainian].

Druhi Vseukrainski zbory Narodnoho Rukhu Ukrainy. (1990). *Druhi Vseukrainski zbory Narodnoho Rukhu Ukrainy: 25–28 zhovtnia 1990 roku: dokumenty* [The Second All-Ukrainian Meeting of the People's Movement of Ukraine: October 25–28, 1990: documents]. Kyiv: Proloh. [in Ukrainian].

Ivanchenko, P. (2015). Pro Kontseptsiiu natsionalnykh interesiv ta povernennia zakhopenoi oliharkhamy vlady narodovi : interviu z holovoiu Narodnoho rukhu Ukrainy Vasylem Kuibidoiu [On the «Concept of National Interests» and the Return of Power Seized by the Oligarchs to the People: Interview with the Head of the People's Movement of Ukraine, Vasyl Kuybida]. *Literaturna Ukraina*, 26 (16 lytnia), 4–5. [in Ukrainian].

Ivasiv, R. (2021). Velych i misiia. Bohdan Brynskyi: dolia pryznachyla Opanasovi Zalyvasi vysnazhlyvu borotbu, neliudske terpinnia, postiinu pratsiu i svitlu viru v hidne maibutnie ukrainskoho narodu [Greatness and Mission. Bohdan Brynsky: fate destined Afanas Zalyvas to struggle hard, endure inhumanely, work hard and have a bright faith in the worthy future of the Ukrainian people]. *Halychyna*, (22–28 sichnia), 10. [in Ukrainian].

Ivasiv, R. (2018a). Romantyky «Maloho Rukhu», abo chomu y dosi imia vbytoho v 1989 r. aktyvista Romana Levyskoho ne prysvoily shkoli u Vasiuchyni na Rohatynshchyni, de vin navchavsia? [Romantics of the «Small Movement», or why the name of the activist Roman Levysky, who was killed in 1989, has not yet been given to the school in Vasyuchin, Rohatyn Oblast, where he studied?]. *Halychyna*, (19 chervnia), 1, 4. [in Ukrainian].

Iskiv, V. (2018b). *Pryznachennia Rukhu* [The Purpose of the Movement]. Lviv: Prostir-M. [in Ukrainian].

Kasianov, H.V. (1995). *Nezhgodni. Ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960 – 80-kh rokiv* [Disagreeing. Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960s – 80s]. Kyiv: «Lybid». [in Ukrainian].

Kindrachuk, N. (2013). *Za Ukrainu nezalezhnu (Rol Narodnoho Rukhu Ukrainy u zdobutti nezalezhnosti Ukrainy: 1989 – 1991 rr.)* [For an Independent Ukraine (The Role of the People's Movement of Ukraine in the Gaining of Ukraine's Independence: 1989 – 1991)]. Ivano-Frankivsk.

Kobuta, S. (2000). «Rukh»: persha novitnia hromadska orhanizatsiia na Prykarpatti [“Rukh”: the First New Public Organization in Precarpathia. Bulletin of the Precarpathian University]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii, III*, 135–144. [in Ukrainian].

Kobuta, S. (1998). Orhanizatsiine oformlennia Narodnoho Rukhu Ukrainy na Prykarpatti v 1989 – 1990 rokakh [Organizational Design of the People's Movement of Ukraine in Precarpathia in 1989 – 1990]. *Narodnyi rukh Ukrainy: mistse v istorii ta politytsi : materialy tretoi Vseukrainskoi naukovoï konferentsii 10–11 veresnia 1998 r., m. Odesa*, 32–34. [in Ukrainian].

Kobuta, S. (1999). Rozvytok politychnoi borotby na Prykarpatti v 1989 – 1990 rokakh [Development of Political Struggle in Precarpathia in 1989 – 1990]. *Halychyna*, 3, 76–94. [in Ukrainian].

Kovalchuk, A. (2018). Do 30-yi richnytsi Narodnoho Rukhu Ukrainy [To the 30th anniversary of the People's Movement of Ukraine]. *Ukrainske slovo*, 35–36 (7–20 veresnia), 18–19. [in Ukrainian].

Kozhanov, A. (2014). Stanovlennia i rozvytok presy ukrainskykh natsionalno-demokratychnykh syl (1989 – 1991 rr.) [Formation and development of the press of Ukrainian national-democratic forces (1989 – 1991)]. *Mandrivets*, 1, 35–37. [in Ukrainian].

Kuhutiak, M. (2009). *Ukraina. Natsiia. Derzhavnist. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 20-richchii stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy (Ivano-Frankivsk, 29 zhovtnia 2009 r.)* [Ukraine. Nation. Statehood. Materials of the All-Ukrainian scientific conference dedicated to the 20th anniversary of the creation of the People's Movement of Ukraine (Ivano-Frankivsk, October 29, 2009)]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Kulchytskyi, S. (2017). Uspikhy i problemy deradianizatsii Ukrainy : (1988 – 2017 rr.). Ukraina v etnokulturnomu vymiri stolit [Successes and problems of de-Sovietization of Ukraine: (1988 – 2017). Ukraine in the ethno-cultural dimension of centuries]. *Ukrainska natsiia u borotbi za zberezhennia identychnosti y vidrozhennia derzhavnosti (1917 – 2017 rr.). Do 100-richchia UNR : zb. nauk. prats : mater. na dopom. vyklad., vchyt., stud. y uchniam vuziv i shkil* / [redkol.: O. O. Rafalskyi, O. P. Reient, P. M. Cherneha ta in.]. Kyiv. Vyp. 7, 226–237. [in Ukrainian].

Kurnosov, Yu. (1994). *Inakomyslennia v Ukraini : 60-ti – persha polovyna 80-kh rr. XX st.* [Dissent in Ukraine: 60s – first half of 80s of the 20th century]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Levytskyi, M. (2020). Zapovit Mykhaila Horynia; «Ne daite yim zruinuvaty Ukrainu» [Testament of Mykhailo Horyn; “Do not let them destroy Ukraine”]. *Slovo Prosvity, 18–19 (18–24 chervnia), 1, 5.* [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2015). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR (1964 – 1991)* [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964 – 1991)]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O., Vidlyvanyi, O., & Ketsmur, O. (2020). *Kaluska miska Rada pershoho demokratychnoho sklykannia: istoriia v dokumentakh* [Kalush City Council of the first democratic convocation: history in documents]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O., Kohut, O., Ivasiv, R., & Ostapiak, V. (2021). *Ivano-Frankivske oblasne kulturno-naukove tovarystvo «Rukh» – provisnyk ukrainskoho vidrozhennia 1988 – 1991 rokiv* [Ivano-Frankivsk Regional Cultural and Scientific Society «Rukh» – a harbinger of the Ukrainian revival of 1988 – 1991]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2022). Pershi osередky Narodnoho Rukhu Ukrainy: Ternopil, Lviv chy Ivano-Frankivsk? [The first centers of the People's Movement of Ukraine: Ternopil, Lviv or Ivano-Frankivsk?] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 53 (1), 46–56.* [in Ukrainian].

Mandiuk, N., & Mezha, L. (2014). 25 rokiv tomu v Kyievi vidbuvsia ustanovchyï zizd Narodnoho Rukhu Ukrainy [25 years ago in Kyiv, the founding congress of the People's Movement of Ukraine was held]. *Kraina, 34 (4 veres.), 55–57.* [in Ukrainian].

Materialy Druhoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. (2001a). *Materialy Druhoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [Materials of the Second Congress of the People's Movement of Ukraine. A Thousand Years of Ukrainian Social and Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapovala]. Kyiv, 2001. T. 9: (1989 – 2001 roky), 108–195. [in Ukrainian].

Materialy Druhoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. (2001b). *Materialy Ustanovchoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [Materials of the Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine. A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapovala]. Kyiv, 2001. T. 9: (1989 – 2001 roky), 9–107. [in Ukrainian].

Materialy Chetvertykh Velykykh Zboriv NRU. (2001). *Materialy Chetvertykh Velykykh Zboriv NRU. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [Materials of the Fourth Great Meeting of the NRU. A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapoval]. Kyiv, 2001. T. 9: (1989 – 2001 roky), 241–280. [in Ukrainian].

Melnyk, I. (2010). *Moi rukhivski pryhody 20 rokiv tomu (spohad ochevydtsia)* [My Rukhiv adventures 20 years ago (eyewitness memoir)]. URL: <https://chasopys-rich.com.ua/2010/06/04/мoї-рухівські-пригоди-20-років-тому-спо/>

Melnyk, I. (2014). *Ustanovcha konferentsiia Narodnoho rukhu u Lvovi* [Founding conference of the People's Movement in Lviv]. URL: <https://zbruc.eu/node/22036> [in Ukrainian].

Porovskiy, M. (2009). *Tilky RUKhom zhyttia i obiimesh... : povist-spohad* [Only with the MOVE of life will you embrace...: a story-memoir]. Kyiv: Ukr. entsykl. im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian].

Senyk, L., & Yakymovych, B. (1996). Forpost nezalezhnosti (Lviv u 1988 – 1996 rr.) [Outpost of Independence (Lviv in 1988 – 1996)]. *Lviv. Istorychni narysy*. Lviv, 611–638. [in Ukrainian].

Skyba, M. (2016). Narodnyi Rukh Ukrainy ta opozytsiina diialnist V. Chornovola v kintsi 80–90-kh rokiv XX st. [The People's Movement of Ukraine and the opposition activities of V. Chornovol in the late 80s – 90s of the 20th century]. *Istoriia v ridnii shkoli*, 7–8, 38–42. [in Ukrainian].

Khotyn, R. (2020). «Narodnyi rukh nablyzhav nezalezhnist Ukrainy» [“The People's Movement brought Ukraine's independence closer”]. *Istoriia ta pravoznavstvo*, 34–36, 66–69. [in Ukrainian].

Chaika, S. (2014). Narodnyi rukh Ukrainy: vikha derzhavotvorennia [The People's Movement of Ukraine: A Milestone in State Formation]. *Literaturna Ukraina*, 33 (4 veresnia), 1, 3. [in Ukrainian].

Chornovil, V. (2000). *Puls ukrainskoi nezalezhnosti : kolonka redaktora* [The Pulse of Ukrainian Independence: An Editor's Column]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Chura, O. (2012). Stavlennia Lvivskoho oblasnoho komitetu KPRS–KPU do Narodnoho rukhu Ukrainy za perebudovu v 1988 rotsi [The Attitude of the Lviv Regional Committee of the CPSU–KPU to the People's Movement of Ukraine for Perestroika in 1988]. *Mandrivets*, 5, 17–19. [in Ukrainian].

Shanovska, O. A. (2000). Natsionalne pytannia v prohramnykh i propahandystskykh dokumentakh Narodnoho Rukhu Ukrainy (1989 – 1996 rr.) [The National Question in the Program and Propaganda Documents of the People's Movement of Ukraine (1989 – 1996)]. *Visnyk Kyivskoho universytetu: Istoriia*, 50, 11–14. [in Ukrainian].

Shanovska, O. A. (2003). *Diialnist Narodnoho Rukhu Ukrainy z rozrobky natsionalnoi prohramy ta praktychnoho vtilennia yii v protsesi derzhavotvorennia (1989 – 1996 rr.)* [Activities of the People's Movement of Ukraine in the development of a national program and its practical implementation in the process of state formation (1989 – 1996)]: dys... kand. ist. nauk. Odesa. [in Ukrainian].

Yakovyna, M. (2002). *Khronika Rukhu: vid «tretikh sovietiv» do samostiinoi Ukrainy»* [Chronicle of the Movement: from the “third soviets” to independent Ukraine]. Lviv. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin*, 21, 198–207. [in English].

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2020). Origins of the peoples movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society “Rukh”. *East European Historical Bulletin*, 17, 197–211. [in English].

Стаття надійшла до редакції 2 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.